

The problem of sustainability of economic growth carriers in Azerbaijan

Nadir Akbarov

UNEC doctoral student

E-mail: akbarov.nadir.1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0465-1770>

Abstract. The article identifies the main determinants of phenomenal development in the economy of Azerbaijan during independence. The author considers such determinants as the recovery of the active turnover of natural resources, the "accelerating and stimulating" role of the oil sector in the recovery phase of the economy, the purposefulness and consistency of national economic policy, ensuring the rational integration of the national economy into the global economy, and argues this with important statistical results of the research. In conclusion, the article confirms that the potential for sustainable growth of the Azerbaijani economy is growing at the current stage of development.

Key words: growth, sustainability, investment, economic policy, oil factor, balance of payments, regional development, national economy, sustainable development, growth carriers.

JEL E19; **UDC** 338.22.021.2.

To cite this article: Akbarov N. (2022). The problem of sustainability of economic growth carriers in Azerbaijan . Economic Growth and Social Welfare, Issue II, pp. 60-72.

Article history: Received – 02.05.2022; Accepted – 06.06.2022.

Azərbaycanda iqtisadi artım daşıyıcılarının dayanıqlığı problemi

Nadir Əkbərov

UNEC doktorant

E-mail: akbarov.nadir.1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0465-1770>

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan iqtisadiyyatında müstəqillik dövründə fenomenal inkişafın əsas determinantlarının identifikasiyası verilir. Belə determinantlara müəllif, iqtisadiyyatın böhrandan çıxarılması mərhələsində, təbii resursların aktiv dövriyyəsinin bərpa edilməsi, neft sektorunun “sürətləndirici və stimullaşdırıcı” rolunu, milli iqtisadi siyasətin məqsədyönlülüüyü və ardıcılığını, milli iqtisadiyyatın global iqtisadiyyata rəasional inteqrasiyasının təmin edilməsi və s. kimi aid edir və bunu aparılmış araşdırmaların mühüm statistik yekunları ilə arqumentləşdirir. Yekun olaraq məqalədə, müasir inkişaf mərhələsində Azərbaycan iqtisadiyyatını dayanıqlı artım potensialının güclənməkdə olması haqqında təsbitlər verilir.

Açar sözlər: artım, dayanıqlıq, investisiya, iqtisadi siyasət, neft amili, tədiyyə balans, regional inkişaf, milli iqtisadiyyat, davamlı inkişaf, artım daşıyıcıları.

JEL E19; **UDC** 338.22.021.2.

Məqaləyə istinad: Əkbərov N. (2022). Azərbaycanada iqtisadi artım daşıyıcılarının dayanıqlığı problemi . *İqtisadi Artım və İctimai Rifah*, № 2, səh. 60-72.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.05.2022; qəbul edilib – 06.06.2022.

Giriş / Introduction

Milli iqtisadi sistemlərin bütövlükdə, o cümlədən ayrı-ayrı proseslər çərçivəsində, dayanıqlığın təmin edilməsi məsələsinin araşdırılması və əsas elementlərin müəyyənləşdirilməsi, iqtisadi sistemin və onun inkişaf dinamikasının dayanıqlığının təmin edilməsi baxımından olduqca vacibdir. Bu məsələ fikrimizcə, iqtisadi artım daşıyıcıları üçün xüsusi ilə aktualdır. Çünki artımın əsas şərtləndiriciləri kimi identifikasiya olunan belə daşıyıcılar, bir tərəfdən, iqtisadi konyunkturun istənilən vəziyyətində iqtisadi fəallığın təmin edilməsinə ən çox təsir edə biləcək elementlərdir. Digər tərəfdən isə artım daşıyıcıları özlərinin mahiyyətinin əhatəliliyi səbəbindən, faktiki olaraq daha tez, daxili və xarici, iqtisadi və qeyri-iqtisadi təsirlərə məruz qalırlar. Ona görə də hesab edirik ki, iqtisadi artımın dayanıqlığının funksional və institusional aspektlərin fərqləndirilməsi, dayanıqlıqla, inkişafın davamlılığı və tarazlığı arasında qarşılıqlı tamamlamanın formalaşmış xarakterinin qiymətləndirilməsi vacibdir.

İqtisadi artım daşıyıcılarının nəzəri metodoloji müstəvidə və dünya təcrübəsi baxımından müəyyənləşdirilməsi, bütövlükdə ciddi və etibarlı arqumentlər hesab edilsə də, fikrimizcə hər bir ölkədə, xüsusi ilə Azərbaycan kimi, Dövlət müstəqilliyinin bərpası və yeni iqtisadi təsərrüfatçılıq modelinin formalaşmasının, xarici hərbi müdaxilə və daxili sosial-siyasi xaos şəraitində baş verməsi fonunda, artım daşıyıcılarının seçimi və onların dinamikasının qiymətləndirilməsinə özəl yanaşma son dərəcə vacib metodoloji prinsip kimi qəbul edilməlidir. Yəni hansısa parametrlər və proseslərin artımın əsas daşıyıcıları qismində identifikasiyası araşdırma və əsaslandırmanı ehtiva edir.

Fikrimizcə yalnız belə araşdırmalardan sonra iqtisadi artım daşıyıcılarının dayanıqlığının mahiyyəti müəyyənləşdirilə bilər.

İqtisadi parametrlərin dayanıqlığı dedikdə, müəyyən vacib mahiyyətə malik olan iqtisadi prosesləri və ya onun önəmli həlqələrinin davranışının stasionar vəziyyətinin üç istiqamətli təsirlərə reaksiya qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi başa düşülməlidir: bunlar həmin prosesdə parametrlə olan tələblər və gözləntilər, onların dinamikasının sürətliliyi, ikincisi- bu parametrin digər tamamlayıcı həlqələrin təsirlərinə reaktivlik xüsusiyyətləri və üçüncü istiqamət isə qeyri-iqtisadi xarakterli kənar amillərin, fors-major halların təsirlərinə qarşı parametrin inkişaf trendini qoruya bilmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi kimi baxa bilərik.

Beləliklə, ilk olaraq Azərbaycanda iqtisadi artımın daşıyıcılarının seçimini aparmaq vacibdir. Belə daşıyıcıların əsas qrupunu fikrimizcə, iqtisadi dövriyyənin bərpası və genişlənməsində lokomotiv rolunu oynayan istehsal sahələri təşkil edir. İqtisadi artım daşıyıcılarının ikinci qrupu kimi, milli iqtisadi siyasətin xarakterini təsbit etmək istədik. Burada liberal iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılmasının özəllikləri, iqtisadi islahatların xüsusiyyətləri, investisiya, büdcə-vergi və monetar siyasətinin xüsusiyyətləri daha mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müasir dünya təcrübəsi və Azərbaycan reallıqlarından çıxış edərək ölkəmizdə iqtisadi artım daşıyıcılarının üçüncü qrupu kimi, açıq iqtisadiyyatın formalaşması, məqsədli rəşional integrasiya siyasəti və geoiqtisadi xarakterli xarici əlaqələrin xarakterindən doğan təsirləri identifikasiya edə bilərik.

Müstəqillik dövrünün ölkəmizin inkişaf yoluna nəzər saldıqda, milli iqtisadi dövriyyənin təşkili və genişləndirilməsinin əsas daşıyıcıları kimi, karbohidrogen ehtiyatlarının istehsalı, nəqliyyat-istehsal infrastrukturunun yenidən formalaşması və milli aqrar sektoru qəbul edə bilərik. Bu sahələrin seçimini şərtləndirən əsas amillər, onların struktur yaradıcı xüsusiyyətləri hesab edilir. Belə ki, qeyd olunan istehsal sahələri geniş və komplekslikdən əlavə faktiki olaraq, həm investisiya cəlb ediciliyi ilə fərqlənir və eyni zamanda digər sahələrin inkişafı üçün akselerativ təsir xüsusiyyətlərinə malikdir.

Əsas hissə/ Main part

Ədəbiyyatların təhlili

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatında hələ XIX əsrin ortalarından etibarən neft sektorunun ciddi strukturlaşdırıcı rolu olmuşdur. 150 ildən artıq bir dövrdə, Azərbaycan, kiçik ərazi tərkib hissəsi olmasına rəğmən, həmişə mühüm neft hasilatçısı, neft və kimya məhsullarını istehsalçısı kimi Çar Rusiyası və SSRİ kimi nəhəng ölkələrin iqtisadiyyatı üçün “enerji drayveri” rolunu oynamışdır. Lakin 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpası məqamında, Azərbaycanın neft ölkəsi kimi imkanları hədsiz dərəcədə aşağı düşmüşdür. Hərbi-siyasi və sosial-iqtisadi kollaps şəraitində, ölkədə əsas iqtisadi mənbənin gəlirliliyi son dərəcə aşağı düşmüş və mövcud hasilat və emal sənayesinin investisiya çatışmazlığı səbəbindən tamamilə dayanması təhlükəsi reallığa çevrilmişdi.

Belə şərait, 1994-cü ildə fenomenal hadisə - müharibə və dərin sosial-siyasi böhran yaşayan ölkədə, “Əsrin müqaviləsinin” imazalanmasınadək davam etdi. Məhz bundan sonra, dünyanın aparıcı ölkələri və iri transmilli şirkətlərinin investisiya və texnologiyası, menecment və professional mütəxəssislərinin birgə səyi ilə faktiki olaraq, qısa müddətdə Azərbaycanın neft sənayesinin dirçəldilməsinə nail olundu.

“Əsrin müqaviləsinin” Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirlərinin qiymətləndirilməsi müxtəlif prizmalardan və fərqli parametrlərlə aparmaq mümkündür və belə qiymətləndirmələr elmi-iqtisadi, geosiyasi və geoiqtisadi platformalarda kifayət qədər yer almışdır. Tədqiqatımızın məqsədlərinə müvafiq olaraq biz yalnız onun bu dövrdə milli iqtisadiyyada iqtisadi fəallığın bərpa olunmasına təsirləri haqqında seçmə qiymətləndirmələri verməyi lazım bilirik.

Azərbaycanda neft hasilatının təxminən 180 illik tarixində bu müqavilənin əhəmiyyətinin ən lakonik göstəricisi kimi, Prezident İlham Əliyevin 2017-ci ildə 2 milyard ton neftin hasilatı münasibəti ilə keçirilmiş toplantıda çıxışına diqqət yetirməyi vacib sayırıq. “... bütövlükdə çıxarılmış 2 milyard ton neftin təxminən 700 milyon tonu müstəqillik dövründə, onun 460 milyon tonu isə konsorsium tərəfindən hasil edilib. Ona görə, qoy, bizim ictimaiyyət bir daha bilsin ki, xarici tərəfdaşlar, Azərbaycanın inkişafında, Azərbaycanın iqtisadi potensialının güclənməsində nə qədər böyük rol oynamışdır.”

Bütövlükdə, müstəqillik dönməsində Heydər Əliyevin neft strategiyası, haqlı olaraq milli inkişafımızın lokomotivi hesab edilir. Ekspertlərin qiymətləndirdikləri kimi, bu strategiyanın əsas qayəsi, ölkənin enerji resurslarının iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması və bunun da əsasında yeni müstəqil dövlətimizin milli təhlükəsizliyini təmin etmək, sosial-iqtisadi inkişafa dayanıqlı xarakter vermək, ölkəmizin düçar olduğu problemləri həzməklə gələcək nəsillərin firavan yaşaması üçün maddi bazanın formalaşması hesab oluna bilər. (Novruzov, 2020)

Neft strategiyasının uğurlu realizasiyasının məntiqi davamı kimi, 2017-ci ilin 14 sentyabr tarixində “Azəri-Çıraq-Günəşli” neft-qaz yatağının 2050-ci ilə qədər işlənməsi haqqında yeni beynəlxalq saziş imzalandı. Prezident İlham Əliyev yeni kontraktın çox böyük əhəmiyyətini vurğulayaraq bildirdi ki, kontrakt Azərbaycan üçün daha da əlverişlidir: kontrakt imzalanandan sonra ölkəmizə xarici investorlar tərəfindən 3,6 milyard dollar həcmində bonus ödəniləcək; SOCAR-ın “AzAÇG” şirkəti podratçı kimi kontraktın icrasında iştirak edəcək; SOCAR-ın payı 11,6 faizdən 25 faizə qaldırılır və Azərbaycana çatacaq mənfəət neftinin səviyyəsi 75 faiz təşkil edəcək. ...Əsas şərtlər artıq göstərir ki, Azərbaycanın gələcək inkişafı, maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi üçün bu kontraktın çox böyük əhəmiyyəti var”.

Neft-qaz sektoru və bütövlükdə yanacaq-enerji kompleksi milli iqtisadiyyatın strukturunda dayanıqlı və davamlı hərəkətverici qüvvəyə malikdir. Doğrudur, eyni zamanda müəxtəssislərin belə bir qeydini dəstəkləyirik ki, böyük potensiala rəğmən, Azərbaycan iqtisadiyyatında neft çeviriciliyinin yüksəldilməsi ehtiyatları hələdə kifayət qədər yüksək olaraq qalır. Neft-qaz resurslarının emal həcmi və emal dərinliyinin yüksəldilməsi sənayenin fəaliyyətinin daha da şaxələndirilməsi müasir milli iqtisadiyyatın barometri və əsas indikator göstəricisi bu gün də yetərli dərəcədə neft-qaz sektoru ilə bağlıdır. Məsələnin aktuallığını gücləndirən şərtlərdən biri də, neft-qaz sənayesinin faktiki olaraq, milli və iqtisadi təhlükəsizliyin əsas qaynaq komponenti olmasıdır. Ölkə büdcəsinin 60-70%-i onun vəsaiti hesabına formalaşır. Bütün bunlar neft-qaz sektorunun daha geniş iqtisadi aspektdə öyrənilməsinə zəruriləşdirən, milli dövləti mənafeələrində təsbitini tapan və həm də global xarakterlilik baxımından da fundamental edir. (Hacızadə, 2012, s. 3)

Neft-qaz sektorunun iqtisadiyyatımız üçün əhəmiyyətliliyinin mühüm bir əlaməti də, bu sahənin milli inkişaf Proqramlarında ənənəvi olaraq önəmli yer tutması hesab edilə bilər. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” və “Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə (SYX, 2016), global iqtisadi çağırışlara uyğun müasir konseptual yanaşmalarla dahada təkmilləşdirilmiş, strateji məqsədlərə uyğun sərbəst bazar münasibətlərinin və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik sosial yönümlü, diversifikasiya olunmuş milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması vəzifələri sırasında neft sektorunun rolu təsbit edilmişdir.

Bütövlükdə isə neft-qaz sektoru bir sıra səbəblərdən, xüsusi ilə konyunkturanın strukturlaşdırıcısı kimi dinamikliyi və volatilliyi səbəbindən, ümumən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusi ilə ciddi islahatlar reallaşdırılan ölkələrdə, ÜDM istehsalının yüksək templərinin əsaslandırılmasında mühüm determinant hesab olunur. Əksər hallarda isə bu sektorun təmsalında, radikal dəyişikliklərin özü, sürətli artımın dəstəkləyici komponenti hesab edilir.

Dünya təcrübəsində, neft-qaz sektorunun tranzitiv ölkələrdə, sürətli artımın əldə olunmasının şərtləndicilərindən biri olması barədə hipotezaların doğruluğunun təsdiqi, milli sosial-iqtisadi modelin institusional artıma təsirinin müəyyənləşdirilməsi vasitəsi ilə mümkündür.

Bu məqsədlə formalaşmaqda olan tranzitiv milli iqtisadiyyatın inkişafının bir neçə mümkün alternativ ssenarisinə baxmaq olar. Məsələn, fərz edək ki, milli model ilkin olaraq enerji daşıyıcılarının stabil (artmayan) qiymətləri, yəni əlverişsiz konyunktura şəraitində formalaşır və sonrakı mərhələdə konyunkturada əlverişli dövr başlayır. Azərbaycanda bu kəsilmə xəttini biz 2005-ci ildən hesablaya bilərik. Beləki, bu həm dünya bazarında əlverişli konyunktur bumunun sürətlənməsi və “Əsrin Müqaviləsinin” stabil artımlı hasilat səviyyəsinə çatdırılması ilə əsaslandırıla bilər.

Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, neft gəlirləri erası ilə əvvəlki inkişaf modelinin müqayisəsini iqtisadi və siyasi institutların keyfiyyətliliyi və iqtisadi artıma yaratdığı şərait əsasında aparmaq məqsədəuyğundur. Ona görə də ilk növbədə institusional amillərin əsaslandırılmış identifikasiyasını aparmaq lazımdır. Hesab olunur ki, institusional amillərin iqtisadi artıma təsirinin daha adekvat sxemini formalaşdırmaq üçün, sosial konflikt nəzəriyyələri prizmasından yanaşma məqsədəuyğundur. Belə yanaşmaya görə, iqtisadi(siyasi) institutların seçimi bütövlükdə cəmiyyət tərəfindən deyil, hakimiyyətdə mövqe tutan qruplar tərəfindən, həm də cəmiyyətin deyil, mənsub olduqları qrupun varlanması məqsədləri ilə şərtlənir. (Acemoglu, Johnson, Robinson, 2005, s. 427)

Eyni zamanda dünya təcrübəsində müşahidə olunan trendlərdən biri ondan ibarətdir ki, inkişafın müəyyən mərhələlərində, fərqli səbəblərdən enerji resursları və müvafiq xidmətlərin ÜDM-də xüsusi çəkisi azalır. Doğrudur bu mərhələlərdə adətən ÜDM-in öz dinamikasının da pisləşməsi müşahidə edilir. Tanınmış ekspertlərin qənaətinə, həmin məqamlarda ÜDM-in əsas artım determinantı başqa parametrlərlə xarakterizə olunur. Məsələn, xammal iqtisadiyyatının aparıcı olduğu ölkələrdə enerji qiymətlərinin ÜDM-in artım sürətinə təsiri o qədər də ciddi hesab edilmir. (Tereshenko, 2012) Fikrimizcə, belə parametrləri qiymət faktoru nəzərə alınmaqla ilk növbədə institusional amillər sırasında axtarmaq lazımdır.

Ekspert qiymətləndirmələrinə görə, dünya təcrübəsində, neft-qaz istehsalçıları olan inkişaf etmiş ölkələrdə bu sektorunun ÜDM-in strukturundakı payı adətən 20-30%-dən çox olur. Ümumən isə neft-qaz sənayesinin aparıcı olduğu belə ölkələr üçün müvafiq standartın 20-25% olması optimal hesab edilir. Burada həmçinin ÜDM-in adambaşına düşən həcmnin 20-25\$ mindən yuxarı olması da şərtidir (Hacızadə, 2012, s. 21).

Azərbaycanda son 20-25 ildə neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması, iqtisadi artımın dayanıqlılığını təmin edən sahələrin inkişafını maliyyələşdirməyə imkan verən gəlirlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının əsas dominantlarından birincisi təbii ki, neft sektorunun sürətli böyüməsi olmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə başlayaraq “böyük neft” dövrünün başlaması ilə neft-qaz sektorunun ÜDM-də payı 2000-ci ildə 29,1 faizdən 2018-ci ildə 50,8 faizə qədər artmışdır. Bu artım həm bu sahənin üstün artımı hesabına, həm də enerjidaşıyıcılarının qiymətlərinin artması hesabına təmin edilmişdir.

Doğrudur son 20 ildə konyunktur amillər və iqtisadi siyasətin prioritetliyinin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi səbəbindən neft sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi nisbətən azalsada, (2019-cu ildə bu 45.6% olmuşdur) hələdə dominant element olaraq qalmaqdadır.

Araşdırmalar göstərir ki, nominal qiymətlərlə 2000-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə ölkədə ümumi daxili məhsulun artımının 43,4 faizi, 2019-cu ildə isə təxminən 50 faizi neft-qaz sektoru hesabına baş vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, nominal qiymətlərlə neft ÜDM-nin artımının müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Ölkə daxilində istehsal edilən və istehlak edilən məhsulların qiymətlərinin ümumi artımı cəmiyyətin maddi rifah səviyyəsinə təsir göstərmir. Lakin neft-qaz sektorunun məhsulunun əsas hissəsi ixrac edildiyindən bu sahənin məhsulunun nominal dəyərinin artması ölkənin ticarət şərtlərinin yaxşılaşmasına, yəni nominal artım hesabına daha çox real məhsullar alınması imkanlarının yaranmasına səbəb olur. Belə şəraitdə neft-qaz sektorunun məhsullarının qiymətlərinin artması daxili tələbin maliyyə-ləşdirilməsi və dövlətin maliyyə imkanlarının artması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlil dövründə neft qaz sektorunun ölkənin ümumi inkişaf dinamikasında təsirləri həlledici olaraq qalmışdır. Doğrudur ayrı-ayrı parametrlər üzrə dinamika fəqliliklər müşahidə olunur və bu təbii hesab olunmalıdır. Belə ki, 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Hökumətinin makroiqtisadi inkişaf proqramları və iqtisadi siyasət sənədlərinin demək olar ki, hamısında milli iqtisadi inkişafın tarazlılığı və dayanıqlığının gücləndirilməsi məqsədi ilə, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetliyi mühüm hədəf kimi təsbit olunmuşdur və əməli təcrübədə bu hədəfə doğru atılmış ciddi addımlar öz bəhrəsini vermişdir.

1995-2019-cu illər dövründə ölkə iqtisadiyyatına ümumilikdə yatırılmış 155.5 mlrd. ABŞ dolları məbləğində xarici investisiyanın 94.3%-i (yaxud 146.6 mlrd. dolları) 2003-2019-cu illər dövründə baş verib. Bu dövrdə bütün xarici investisiyanın 37.5 mlrd. dolları (yaxud 24.1%-i) Azərbaycan hökumətinin və ayrı-ayrı dövlət və özəl qurumlarının beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından cəlb etdikləri maliyyə kreditləri, 100.4 mlrd. dolları (64.5%-i) birbaşa investisiyalar, 217.7 mln. dolları (0.2%-i) neft bonusu, qalan 17.2 mlrd. dolları (11.1%-i) isə digər investisiyalar (əsasən portfel investisiyalar) olub. 2000-2019-cu illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən 100.4 mlrd. dollar həcmində birbaşa xarici investisiyaların 86.2 mlrd. dolları yaxud 85.9%-i neft sektorunda, qalan 14.6 mlrd. dolları (14.1%-i) isə qeyri-neft sahələrində reallaşdırılıb. Cəlb edilən birbaşa xarici investisiyaların neft sektoru üzrə illik ÜDM-ə nisbəti 2007-ci ilədək hər zaman 20%-in üzərində olub (hətta 2004-cü ildə 150%-i ötür), 2008-2013-cü illər dövründə 10-20% aralığında dəyişib, 2015-ci ildən sonra isə yenidən 30%-in üzərində qərarlaşıb.

DSK-nın məlumatına əsasən 2019-cu ildə Azərbaycan iqtisadiyyatında əsas kapitalla yönəldilmiş 12.1 milyard manatlıq bütün xarici investisiyanın (BXİ də daxil olmaqla) 8.2 milyard manatı (72.6 faizi) mədənçıxarma sənayesində (əsasən neft-qaz hasilatına), qalan 3.9 milyard manatı isə iqtisadiyyatın digər sahələrində reallaşdırılıb. Qeyri-neft sahələrində əsas kapitalla yönəldilən xarici investisiyanın 45%-i tikintinin, 22.8%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 19.5%-i su təchizatının, təqribən 8.3%-i isə elektrik enerjisi və buxar istehsalının payına düşüb.

Neft sektorunun ən azı son 10-12 ildə milli iqtisadiyyatdakı artım prosesinə təsirlərini qiymətləndirərkən, fikrimizcə, hökmən Dövlət Neft Fondunun “transfer” siyasətinin rolunu xüsusi nəzərə almaq vacibdir. Belə transferlər milli inkişafımızda əsas “drayverə” çevirilməklə, Dövlət büdcəsinin gəlir potensialının və beləliklə, ölkədə qeyri-neft sektorunun dövryyəsinin genişləndirilməsinə həlledici rol oynamaqdadır. 2008-ci ildən başlayaraq, Neft fondunun, mahiyyətcə rifahın yüksəldilməsinin dəstəklənməsi kimi səciyyə-lənən missiyasının realizasiyası təcrübəsinin büdcə siyasətində implementasiyası, öz bəhrəsini şəksiz ki vermişdir. Belə təcrübənin həyata keçirilməsinin səmərəliliyi və gərəkliliyi haqqında alim və

mütəxəssislərin mülahizələri, həmçinin dünya təcrübəsinin dərsləri çox geniş dispersiyalığa malikdir və bir qiymətli deyildir. Azərbaycanda tətbiq edilmiş belə yanaşmanın, nəzəri mülahizələr və fərqli şəraitlərdə baş vermiş təcrübələrlə müqayisə etməklə, çıxarılan qənaətlərin və “hipotetik” mülahizələrin araşdırılması və qiymətləndirilməsinin bizim tədqiqatların çərçivəsində olmadığını nəzərə alaraq, hesab edirik ki, məsələyə “hipotetik mümkün variantlar” prizmasından yox, real tələblər və nəticələr müstəvisində qiymət verilməsi daha məqsəduyğundur. Ölkəmizin real inkişaf tələbləri, hədəfləri və əldə edilmiş ümumi inkişaf nəticələri isə sübut edir ki, Neft Fondu vəsaitlərinin bizim təcrübədə olduğu kimi istifadəsi faktiki olaraq müsbət qiymətləndirilməlidir.

Doğrudur rifah fondlarının vəsaitlərindən istifadədə, stimullaşdırıcı, təşviqedicici və eyni zamanda strateji nəticəliliyin təmin edilməsi məqsədi ilə, ifrat “həvəsliliyin” mümkün xoşagəlməz təsirlərini nəzərə alınması da iqtisadi siyasətdə son dərəcə vacibdir. Ona görə 2016-cı ildə qəbul edilmiş SYX-da nəzərdə tutulan orta müddətli xərclər çərçivəsinin formalaşdırılması, Dövlət büdcəsinin “nəticəyə əsaslanan” modelinin yaradılması və Neft Fondundan vəsaitlərin “qızıl qayda” normalarının müəyyənləşdirilməsi və s. kimi tələblərin doğru olması qənaətimizdir. Beləliklə, Azərbaycan son təxminən 15 ildə ÜDM-in artım tempinə görə dünya ölkələri arasında liderlər sırasında olması heç şübhəsiz ki, 1995-ci ildən dəniz neft-qaz yataqlarına yönələn investisiyalar, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Cənubi Qafqaz Qaz dəhlizinin inşası, dünya neft-qaz bazarında dinamik qiymət meylləri, neft-qaz sektorunun özünün dəfələrlə böyüməsi və nəhayət bütün imkanların daha əlverişli şərtlərlə realizasiyasının təmin edən iqtisadi siyasət hesabına baş vermişdir.

Milli neft-qaz sektorundakı inkişafın ölkədəki iqtisadi artıma təsirinə müxtəlif kontekstlərdə yanaşdıqda görürük ki, bu sektor bütün istiqmətlərdə artımın əsas daşıyıcıları sırasında olmaqla bərabər kifayət qədər dayanıqlı və davamlı inkişaf potensialına malikdir.

Metodologiya

Tədqiqatın yerinə yetirilməsində müqayisəli təhlili, analitik ümumiləşdirmə, sistemləşdirmə üsullarından istifadə edilmişdir.

Nəticə və müzakirələr

İqtisadi siyasətin məqsədyönlülüüyü və nəticəliliyi amilinin təsirləri

Metodoloji yanaşmamız çərçivəsində atımın ikinci dominantı kimi, milli iqtisadi siyasətin xarakteri müəyyənləşdirilmişdir. Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin mühüm vəzifələrindən biri iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin edilməsidir. Milli iqtisadiyyatlarda, artımın dayanıqlılığı probleminə yanaşmalarda fərqli metodoloji əsaslar götürülə bilər. Burada, ölkənin təbii resurs potensialı, tarixən formalaşmış milli iqtisadi sisteminin strukturu, geoiqtisadi mövqe və iqtisadi modelin xüsusiyyətləri və s. kimi çoxsaylı amillər nəzərə alınmalıdır. Belə amillər sırasına fikrimizcə, ölkənin iqtisadi siyasətinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir gücünə malik olan endogen xarakterli daha bir amil, parametrlər – milli iqtisadi sistemin ölçüləri də əlavə edilməlidir. Çünki, dünya təcrübəsi sübut edir ki, xüsusən Azərbaycan kimi açıq iqtisadiyyata malik ölkələr, iqtisadi siyasətdə beynəlxalq bazarlarla qarşılıqlı münasibətlərin trendlərini hökmən şərtləndirici amil kimi dəyərləndirməlidir.

Amerika iqtisadçısı N.Q.Menkyu qeyd edir ki, “kiçik” anlayışı altında iqtisadi sistemin dünya iqtisadiyyatında çox kiçik paya malik olduğu və dünya faiz dərəcəsinə həddən artıq əhəmiyyətsiz dərəcədə təsir göstərdiyini nəzərdə tuturuq (Abel, Bernanke, 2010, s. 246) E.Abel və B.Bernanke də bu mövqedən çıxış edərək göstərir ki, kiçik açıq iqtisadiyyat – bu iqtisadiyyat o qədər çox kiçikdir ki, dünya real faiz dərəcəsinə təsir göstərə bilmir.

Kiçik açıq iqtisadiyyatda qənaət və investisiyanın dəyişməsi kifayət qədər böyük olmur ki, dünya real faiz dərəcəsinə təsir göstərə bilsin (Menkyu, 1994, s. 293).

Kiçik iqtisadiyyatın açıq xarakterə malik olması isə dünya bazarında formalaşan qiymətlərin daxili bazardakı qiymətlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyini əks etdirir. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatını identifikasiya etdikdə nəzərə almaq vacibdir ki, məsələn, 2018-cü ildə dünyada cəmi ümumi milli məhsulun 0,08 faizi, ümumi qənaətin 0,19 faizi, ümumi yığımın (ümumi kapitalın formalaşmasının) isə 0,07 faizi ölkəmizin payına düşmüşdür.

Mahiyyət etibarı ilə hesab olunur ki, müstəqillik dövründə Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətdə “siyasət” alət və vasitə kimi istifadəsinin başlanğıcını Ulu Öndər Heydər Əliyevin Dövlət rəhbərliyinə qayıdışından sonrakı dövrdən müəyyənləşdirilməsi məqsəduyğundur. Belə ki, həmin dövrə qədərki, müddətdə cəmiyyətin həyatının digər sahələrində olduğu kimi, iqtisadiyyatda da görülən işlər, planlaşdırılan tədbirlər xaoslu xarakterə malik olmaqla, ziddiyyətli, qarşılıqlı əks təsirli olmaqla, yarımçıq və zəruri hazırlıqsız aparıldığından, inkişafa nəinki nizamlayıcı və yönləndirici təsirlər göstərmiş, hətta bir sıra hallarda, təbii artımın qarşısına müəyyən maneələrin yaranmasını doğurmuşdur. (Həsənov, 2009, s.282) Tədqiqatçı, prof. R.T.Həsənovun təbirincə, milli iqtisadi transformasiya modelinin, ən mühüm xüsusiyyəti kimi, onun inkişafının üç istiqamətdə cəmlənməsi hesab oluna bilər: ölkənin əstəbii-iqtisadi ehtiyatlarının, aktiv təsərrüfat dövryyəsinə cəlb olunması; liberal-demokratik yönümlü, bazar prinsiplərinə əsaslanan təsərrüfat mexanizminin yaradılması və iqtisadiyyatın ardıcıl tədbirlər vasitəsi ilə açılması, onun dünya təsərrüfat sisteminə rəqəbət qabiliyyətinin təmin olunması. Milli iqtisadi sisteminin yenidən qurulması baxımından, islahatların ilk vacib addımı, 1993-cü ilin yayında milli valyutanın, yeganə ödəniş vasitəsi, elan olunması hesab edilir. İkinci mühüm addım fikrimizcə, dərin tənəzzülün qarşısının alınması, iqtisadi dirçəlişin təmin edilməsi üçün, xarici investisiyaların cəlbinin, prioritetliyinin təsbiti hesab edilməlidir. İqtisadi siyasətdə dövrün üçüncü ən mühüm hadisəsi, fikrimizcə ictimai-siyasi həyatımızda, o cümlədən iqtisadi sistemdə, yeni eranın başlanğıcını qoyan, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının qəbulu oldu. Məhz bu dövrdən, bütövlükdə, iqtisadi islahatlarda hüquqi bazanın yaradılması; prioritetlərin seçilməsi; taktiki forma və üsulların müəyyənləşdirilməsi sahəsində sistemlilik və məntiqi ardıcılıq; icra məsuliyyəti və tələbkarlıq; yaranmış vəziyyətin operativ qiymətləndirilməsi və perspektivin proqnozlaşdırılması imkanları, özünü göstərmişdir.

Bu baxımdan 2004 –cü ildən sonrakı dövrdə hökumətin iqtisadi siyasəti çox önəmlidir. Bu siyasətin mahiyyəti, Prezident İlham Əliyevin bəyan etdiyi ölkəmizin “stabilitədən inkişafa doğru” tərəqqi strategiyasının məntiqi ilə izah edilə bilər. Böyük neft gəliri erasının başlaması ilə, iqtisadi siyasətdə ciddi dəyişikliklər qaçılmaz xarakter almışdır. Bu dəyişikliklər, iqtisadi inkişafın meyarları kimi, bəzi ənənəvi kəmiyyət göstəricilərindən yaxın gələcəkdə imtina olunacağını əks etdirirdi. Məsələn, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədləri və onların Proqramlı realizasiyası; yeni iş yerlərinin açılması üzrə 2003- cü ildə elan olunan beş illik hədəflər; ölkə regionlarının sosial iqtisadi inkişafında tarazlığın təmin olunması məqsədləri; iqtisadi konyunkturanın stabilliyinə istiqamətlənən antiinflasiya siyasəti; dövlət büdcəsinin inkişafın tənzimləyicisi və sterilizatoru funksiyalarının genişləndirilməsi və s. dayanıqlı və davamlı artım dinamikalı yeni iqtisadi siyasəti şərtləndirən mühüm faktorlar hesab olunmalıdır.

XXI əsrin əvvəllərindən milli iqtisadi sistemin “özünü inkişaf” qabiliyyətinin bərpasının sürətlənməsi və fərqli keyfiyyət səviyyəsinə çıxması ilə yeni yanaşma formalaşdı və sürətlə təkmilləşməyə başladı. İqtisadi siyasətə yeni yanaşmanı xarakterizə edən mühüm əlamətlərə, onun proqramlılığı və sistemliliyinin gücləndirilməsi, liberal təsərrüfatçılıq mexanizminin dərinləşdirilməsi, inkişafın kompleksliliyi və tarazlığının yüksəldilməsi, geoiqtisadi inkişafa

hədəflənməklə qlobal çağırışlara adekvatlığının artırılması, iqtisadi artımın dayanıqlığı və davamlılığının prioritetliyinin təmin edilməsi və s. aid edilməlidir.

İqtisadi siyasətin qeyd olunan əlamətlərinin təzahürü kimi, neft gəlirləri hesabına qısa müddət ərzində dəfələrlə artan maliyyə axınlarının iqtisadi inkişafda mənfi təsirlərinə yol verilməməsi; dövlət xərclərinin böyük artımına rəğmən daxili bazarın tutumunun sürətli genişlənməsinin mənfi təsirlərinin “sterilizasiyası”; dünya maliyyə bazarında borclanmaya aludəçilikdən qaçma; sahibkarlığa yardım arealının genişləndirilməsi, infrastruktur problemlərinə, regional inkişafa diqqətin artması, proqramlı inkişafa üstünlük verilməsi və s. göstərmək olar (Həsənov, 2009, s. 282).

Milli iqtisadi siyasətdə yaranan yeni meyillərin mahiyyətini, bazar münasibətlərinin dərinləşməsi fonunda iqtisadiyyatda qeyri-dövlət sektorunun payının ardıcıl artırılması ilə yanaşı, dövlətin tənzimləyici rolunun qorunması və möhkəmləndirilməsi aydın təzahür etdirir. Məsələn, 2008 ildə rəvac alan qlobal böhranla mübarizə dövründə milli iqtisadi siyasətin dominant aləti kimi, dövlət büdcəsinin funksionallığının genişləndirilməsi, onun tənzimləyici rolunun artırılması əhəmiyyətli müsbət meyillər hesab edilə bilər. Bu dövrdə dövlət büdcəsinin xarakterinin əhəmiyyətli dəyişməsi, onun faktiki olaraq davamı artım və inkişaf büdcəsinə çevirilməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Məhz belə siyasət sayəsində 2004-2013 cü illərdə, ölkənin icmal büdcəsinin xərcləri 13 dəfə (20,1 mlrd. manat), adambaşına düşən xərclər isə 12 dəfə (2146,0 manat) artmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri bu müddətdə təxminən 14 dəfə artmışdır.

Bu müddətdə dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi isə 35 faiz təşkil etməklə sözün bütün mənalarında artım və inkişafın “mühərrikinə” çevirilmişdir. Bu müddətdə Dövlət büdcəsinin investisiya xərcləri 50 mlrd. manat çox olmuşdur ki, bu büdcə xərclərinin 46.5% çox hissəsini təşkil etmişdir. Belə nisbətən uzun müddətdə investisiya xərclərinin yüksək payının saxlanılması, Dövlət büdcəsinin trendlərinin əsaslığını ifadə edir. Nəzərə almaq vacibdir ki, dövlət investisiya xərclərinin faktiki seçilmiş istiqamətliyi bir daha sübut edir ki, onun sürətli artımı dövlətin bilvasitə iqtisadi fəaliyyətdə dominantlığının güclənməsini doğurur.

Bu ona görə baş verir ki, dövlət vəsaitləri, ictimai xidmətlərin mühüm sahələrinin o cümlədən sosial, enerji və yol infrastrukturunun modernləşdirilməsinə yönəldilir. Digər tərəfdən belə siyasət qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi kimi dəyərləndirilə bilər. Dövlətin bu sahəyə diqqətinin vacib elementləri kimi, kənd təsərrüfatı və ona yaxın sahələrə vergi güzəştləri siyasətinin uzun illər ərzində davam etdirilməsi, son illərdə isə kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün Sahibkarlığa kömək Milli Fondu vasitəsi ilə ayrılan vəsaitlərin həcmnin əhəmiyyətli çoxalmasını və s. qeyd etmək olar.

2004- cü ildən sonra milli iqtisadi siyasətin digər önəmli bir xüsusiyyəti isə iqtisadi fəallığın yüksək səviyyəsinin qorunmasında daxili resursların prioritetliyinin təmin edilməsidir. Məsələn son 5 ildə iqtisadi inkişafa yatırılan əsaslı qoyuluşların təxminən 58 % daxili resursların, o cümlədən, 28 % büdcə , 13 % qeyri-büdcə dövlət müəssisələrinin, 17% isə özəl daxili maliyyə resurslarının payına düşmüşdür. Bu dövrdə, regional inkişafın dəstəklənməsi iqtisadi inkişafın ərazi tarazlığının təmin edilməsi, yerli resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlbi, investisiya resurslarının əyalətlərə istiqamətləndirilməsi, qeyri –neft sektorunun inkişaf prioritetliyinin bərpa edilməsi və əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin əsas vasitələrindən olmuşdur.

Bu istiqamətdə ilk mühüm addım, 2003–cü ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” qəbul edilməsi olmuşdur. Sonrakı dövrdə daha 3 belə proqram qəbul edilmişdir. Hazırda 2019-2023 illəri əhatə edən Regional inkişaf üzrə 4-cü Dövlət Proqramı fəaliyyətdədir.

Regional inkişaf proqramlarının ümumi leytmotivini, fikrimizcə, Birinci 2004-2008-ci illər üzrə regional inkişaf proqramında ifadə olunan, “...regionlarda sahibkarlığın inkişafını sürətləndirməklə oradakı əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın davamlı inkişafına, əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına nail olmaqdan ibarətdir.

Bu istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi regionların iqtisadi inkişafında mövcud olan kəskin fərqi aradan qaldırılmasını və regional tarazlığın əldə olunmasını təmin etməklə yanaşı onların iqtisadi gücünü artırır və sosial problemlərin həllini sürətləndirər” kimi hədəf və gözləntilərin təsbiti hesab edilə bilər. (SİİP, 2003-2023) Göründüyü kimi, Proqram qarşısında qoyulmuş hədəflər və gözləntilər bütövlükdə milli iqtisadi artımın sürətlənməsi və davamlılığının təmin edilməsi prizmasından da olduqca əhəmiyyətlidir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında prioritet kimi müəyyən edilmiş və neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə etməklə sosial-iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi istiqamətində müstəsna rol oynayan regional inkişaf Proqramları, reallaşdırıldığı son 17 il ərzində ölkəmizdə. əhalinin işgüzar fəallığının artmasına, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişlənməsinə, infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə, beynəlxalq tələblərə cavab verən rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən yeni müəssisə və obyektlərin yaradılmasına səbəb olmuş, vətəndaşların rifahını xarakterizə edən keyfiyyət göstəricilərini əhəmiyyətli yaxşılaşdırmışdır. (Sadiq, 2019, s. 32-50)

Son 15-17 ildə milli iqtisadi siyasətin mühüm xüsusiyyətlərindən biri ölkəmizdə güclənən maliyyə axınlarından rəşional istifadə strategiyasının formalaşmasıdır. Bu strategiyanın mahiyyətini, iqtisadiyyatın tam məşğulluq şəraitində olmadığı və iqtisadi sistemin yüksək açıqlığa malik olduğu şəraitdə, makroiqtisadi tarazlıqla iqtisadi artım arasında seçimdə dayanıqlı iqtisadi artım tempinə üstünlük verilməsi təşkil edir. Konkret siyasət tədbirləri baxımından şərh etsək, bu nəticələr ekspert qiymətləndirmələrinə görə, (Həsənov, 2009) iqtisadi fəallığın stimullaşdırılması üçün bank fəaliyyətinin institusional və funksional müstəvilərdə məqsədli tənzimlənməsi kimi cəhətlərlə yanaşı, neft gəlirlərindən inkişaf mərhələsinə adekvat istifadənin təmin edilməsi; Dövlət büdcəsi ilə Neft Fondu arasında qarşılıqlı maliyyə axınlarının yaradılması vasitəsi ilə cari dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində, “ehtiyat yastığı” hesabına stabilliyin təmin edilməsi üçün vəsaitlərin akkumulyasiyasının təmin edilməsi; pul-kredit siyasətinin çevikliyinin təmin edilməsi; real sektorda mənfəətlilik normaları və sosial effektlər baxımından qiymətlərin formalaşmış səviyyəsinin, o cümlədən əmək haqqı və məzənnə siyasəti vasitəsi ilə saxlanılması xüsusilə effektiv olmuşdur. Azərbaycan bu dövrdə investisiya axınları üzrə pasient ölkədən donor ölkəyə çevirilmişdir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda iqtisadi islahatların ilk dövrlərindən başlayaraq, 1994-98 ci illərdə, iqtisadi siyasətdə, dünya təsərrüfat sisteminə rəşional inteqrasiyanın təmin olunması vacib şərtlərdən biri kimi baxılmışdır. Rəşional inteqrasiya dedikdə, mahiyyət etibarı ilə onun sadəcə məqsəd kimi yox, ilk növbədə vasitə kimi qəbul edilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, çox ağır 90-cı illərin əvvəllərində milli iqtisadiyyatın iki mühüm probleminin-investisiyanın kəskin çatışmazlığı və makroiqtisadi stabilliyin bərpası məqsədlərini hədəf götürərək, Azərbaycan hökuməti, “Əsrin müqaviləsi” (1994) və Beynəlxalq Valyuta fondu ilə əməkdaşlıq sazişinin imzalanmasını (1995) təmin etmişdir. Mövcud şəraitdə, qeyd olunan sazişlərin bağlanması ilk növbədə əlbəttə ki, Azərbaycana olan inamın təzahürü kimi qiymətləndirmək tamamilə doğrudur. Məhz bu sazişlərdən sonra Azərbaycana çox zəruri olan

xarici investisiya və islahatların dəstəklənməsi üzrə yardım kreditləri daxil olmağa başladı. Təbii ki, Azərbaycan Hökumətinin sonrakı fəaliyyəti xarici investisiya və texniki kreditlərin daha məhsuldar və nəticəli istifadəsinin təmin edilməsi həmin dövrdəki milli iqtisadi siyasətin əsas məhdudlaşdırıcı və yönləndiricilərinə çevirilmişdir.

Xarici dəstəyin milli iqtisadi artıma təsirlərinin qabarıq təzahürləri ilk növbədə tədiyyə balansında əks olunur. Azərbaycanda yalnız müstəqillik dövründə tərtib edilməyə başlanılan tədiyyə balansı, bir çox keyfiyyət parametrləri üzrə ciddi dəyişiklərə uğramışdır. Ona görə də 1995-ci ildən neft gəlirlərin pik səviyyəsinə qədər ki dövrü, yəni 1995-2012-ci illərin və sonrakı dövrü ayrılıqda təhlil etməyi məqsəduyğun hesab edirik. Lakin ümumilikdə isə qeyd olunmalıdır ki, 1995-2019-cu illərdəki iqtisadi fəaliyyətin yekunları xarici tərəfdaşlarımızın etimadının artdığını və Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinə getdikcə daha çox ölkə cəlb olunduğunu nümayiş etdirir. Bu illər ərzində partnyor ölkələrin siyahısı həmişə coğrafi baxımdan geniş və inkişaf baxımından isə daha zəngin olmuşdur. Bu dövrdə ölkənin tədiyyə balanslarının araşdırılması göstərir ki, geoiqtisadi əlaqələrin davamlı inkişafı və cari vəziyyəti, getdikcə artan iqtisadi imkanlar və digər amillər Azərbaycanın dünyada yüksələn nüfuzu ilə adekvat olmuşdur.

Xarici ticarətin daha da sərbəstləşdirilməsi sahəsində tədbirlər görülməsi, yanacaq kompleksinin ixracat yönümlü müəssisələrində istehsalın inkişafı, habelə son illərdə neftin əlverişli qiyməti ixracatın sürətlə artmasını təmin etmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, 1995-2012-ci illər ərzində dövlət borcu yaratmayan xarici kapital, əsas etibarlı ilə birbaşa investisiya kateqoriyasına aid sərmayələr kimi cəlb edilmiş və 48,8 mlrd.doll. məbləğində olmuşdur. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması həm neft-qaz sektoru hesabına, həm də birgə müəssisələr hesabına təmin edilmiş və müvafiq olaraq 42,4 və 6,4 mlrd.doll. olmuşdur. (AR Mərkəzi Bankı)

Araşdırmalar göstərir ki, investisiyaların cəlb edilməsinə dair dövlət siyasəti, strateji sahələr üzrə Azərbaycanın əlverişli imkanlarını, partnyor ölkələrin Azərbaycanın ixrac nomenklaturasına ehtiyaclarını və mümkün satış bazarlarını nəzərə almaqla yeni ixrac yönümlü istehsalın təşkilinin və mövcud sahələrin genişləndirilməsinin məqsəduyğunluğu nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. Bütün bunlar daxili vəsait qıtlığının kompensasiya edilməsinə və ixrac yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına kömək göstərmişdir. Nəticədə hökumətin apardığı uğurlu islahatlar gedişində iqtisadiyyatın davamlı artımı və makrosabitlik təmin edilmiş, xaricdən kifayət qədər cəlb olunmuş investisiyalar daxili investisiyaların inkişaf etdirilməsinə zəmin yaratmışdır.

2013-2014-cü illərdə dünya neft bazarındakı konyunktur volatillikləri və 2015 ci ildə Azərbaycanda aparılmış devalvasiyalardan sonra tədiyyə balansında ciddi keyfiyyət dəyişikləri baş vermişdir. İlk növbədə, qeyd edilməlidir ki, cari əməliyyatlar balansında 2014-cü ildən görünən profisit azalması, artıq 2015-ci ildə mənfi saldo ilə nəticələnmişdir. Doğrudur cəmi iki il davam edən mənfi saldo, investisiya gəlirlərinin repatriasiyasını stabil yüksək həcmələrinin davam etməsi şəraitində belə, artıq 2017-ci ildə, ənənəvi müsbət statusunu qaytarmış və getdikcə möhkəmlənmişdir. İkinci mühüm meyl, fikrimizcə, ümumiyyətlə son illərdə global iqtisadiyyatdakı tərəddüdlər fonunda və “Əsrin müqaviləsinin” icrasının xarakterinə müvafiq olaraq, cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyaların repatriasiyasının 2014-cü ildən başlayaraq kəskin yüksəlməsi hesab edilməlidir.

Müasir mərhələdə milli iqtisadiyyatda artım və inkişafın davamlılığının təmin edilməsinin vacib elementlərindən biri də fikrimizcə, müasir geoiqtisadi strategiyasını şərtləndirən mühüm amillərdən olan, əlverişli coğrafi mövqedir. "Şimal-Cənub" və "Şərq-Qərb" təbii nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan, zəngin neft-qaz və tranzit resurslarının qlobal dövriyyəyə daxil edilməsini təmin etməklə yanaşı, son illərdə fəaliyyətə başlamış regional nəqliyyat qovşaqlarında əldə etdiyi mühüm "birləşdirici" həlqə funksiyasını sürətlə və məhsuldarlıqla reallaşdırmaqdadır.

Xüsusiilə qeyd etməyi vacib sayırıq ki, torpaqlarımızın 30 illik işğaldan azad edilməsi və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi ilə yekunlaşmış Vətən müharibəsindən (2020) sonra, daha geniş qlobal- regional arealda Azərbaycanın nəqliyyat "habı" funksiyası dahada güclənəcəkdir və bu iqtisadi artımın davamlılığının çox vacib elementinə çeviriləcəkdir.

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın dayanıqlığı, davamlılığı və tarazlığının təmin edilməsi baxımından mühüm siyasət elementlərindən biri ölkənin xarici iqtisadi doktrinasının mahiyyət paradigmasının dəyişməsi hesab edilə bilər. Beləki, xarici iqtisadi doktrinamız resursların istifadəsində ənənəvi marjinal faydalılığın artırılmasına deyil, geoiqtisadi mövqenin möhkəmləndirilməsi vasitəsi ilə milli strateji məqsədlərin həllinə üstünlük verilməsinə hədəfləndirilir. Ona görə də son illərdə Azərbaycanın iqtisadi integrasiya və iki tərəfli əməkdaşlıq siyasətində vurğuların məsədyönlü dəyişməsi müşahidə edilir.

Aydındır ki, müasir dünya təsərrüfat sistemində formalaşmış təkrar istehsal arxitekturası nəzərə alınmadan, ölkənin qlobal rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi mümkün deyil. (Acemoglu, 2015, s.385).

Beləliklə tam əminliklə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda iqtisadi artımın və inkişafın davamlılığı, həmçinin dayanıqlığı və tarazlığının uzunmüddətli perspektivdə təmin edilməsinin çox mühüm amillərindən biri, Dövlətin iqtisadi siyasəti hesab olunmalıdır.

Nəticə/ Conclusion

Beləliklə Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəqillik illərində sürətli inkişafının, böyüməsinin əsas amilləri- mövcud resurslardan məqsədyönlü və sistemli istifadənin təmin olunması yolu ilə milli inkişaf arxitekturasının formalaşdırılması, zəruri investisiya dəstəyinin əldə olunması, dünya təsərrüfat sistemində rəqəbat qovuşmanın təmin edilməsi, yeni təsərrüfat mənasibətləri sisteminin formalaşdırılması və s. kimi identifikasiya edilə bilər. Araşdırmalar göstərir ki, qeyd olunan inkişaf determinantları eyni zamanda ciddi dayanıqlıq potensialına malikdir. Beləki, müasir Azərbaycan, beynəlxalq təşkilatlar üçün donor ölkəyə çevirilməkdədir. İqtisadiyyatın açıqlıq səviyyəsi yetərinə yüksəkdir və eyni zamanda milli iqtisadi sistem arzuolunmaz kənar təsirlərdən çevik və güclü qorunma mexanizminə malikdir. Dünya Bankının 2020-ci ildə açıqlanmış "Doing Business" proqramında 190 ölkə arasında Azərbaycan 28-ci yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycan 10 ən islahatçı ölkə sırasına daxil edilmişdir. Başqa sözlə qətiyyətlə vurğulamaq olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı artımının yaxın və ortamüddətli perspektivləri yetərinə dayanıqlıdır.

Araşdırmalarımızın yekun olaraq çıxardığımız qənaətin ən yaxşı təsdiqi, 2021-ci ildə qəbul edilmiş yeni mühüm dövlət sənədi, "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"də ifadə olunan təsbitlər və müəyyənləşdirilmiş yeni inkişaf hədəfləridir.(1) Bu mühüm sənəddə yeni dövrün çağırışlarına adekvat olan siyasət hədəfləri və inkişaf alətlərinin təsbiti verilmişdir. "Milli prioritetlər"-də əks olunduğu kimi, "...məqsədlərin reallaşdırılması dayanıqlı makroiqtisadi sabitliyə xidmət edən effektiv makroiqtisadi siyasət çərçivəsinin formalaşdırılmasını, iqtisadi inkişafın ortamüddətli və uzunmüddətli "hərəkətverici

qüvvələri”nin möhkəmləndirilməsini – insan kapitalının müasirləşdirilməsini, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsini və iqtisadi suverenliyin tam təmin olunmasını tələb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat/ References

- Abel E., Bernanke B. (2010). Makroekonomika. SPb.: Piter, c. 246
- Acemoglu, S. Johnson, J. A. Robinson (2005). Handbook of Economic Growth, Vol. 1A, p. 385-472.
- Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2023–cü illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Proqramları www.economy.gov.az
- “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” 2021 // www.president.az
- Hacızadə E. (2012). Neft-qaz sektorunun inkişafının iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi, Azərbaycanın vergi jurnalı №2
- Həsənov R.T. (2009). İqtisadi siyasət: Metodologiya və praktika, ADİU, 282s.
- Menkyu N.G. Makroekonomika (1994). Per. s angl. - M.: Izd.MGU, c. 293
- Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji yol xəritələri, www.president.az
- Novruzov V. (2020). Neft sazişləri Azərbaycan iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafına təkan verir, <http://www.azerbaijan-news.az/view-197339/>
- Sadiq S. (2019). “İqtisadi və siyasi elmlər” jurnalı, №3, s. 32-50
- Tereshchenko D.S. (2018) Rossiyskaya model ekonomicheskogo rosta: roli vliyaniye institutsionalnykh faktorov v sovremennykh usloviyakh www.cbar.gov.az - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı.
- www.economy.gov.az - Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi.
- www.stat.gov.az - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Проблема устойчивости экономического роста в Азербайджане

Надир Акбаров

докторант UNEC

E-mail: akbarov.nadir.1@gmail.com

Резюме. В статье выявляются основные детерминанты феноменального развития экономики Азербайджана в период независимости. Автор рассматривает такие детерминанты, как восстановление активного оборота природных ресурсов, «ускоряющую и стимулирующую» роль нефтяного сектора в восстановительной фазе экономики, целенаправленность и последовательность национальной экономической политики, обеспечивающей рациональную интеграцию национальной экономики в мировую экономику. и аргументирует это важными статистическими результатами исследования. В заключение в статье подтверждается, что потенциал устойчивого роста экономики Азербайджана растет на современном этапе развития.

Ключевые слова: рост, устойчивость, инвестиции, экономическая политика, нефтяной фактор, платежный баланс, региональное развитие, национальная экономика, устойчивое развитие, носители роста